

A nyelvi erkölcs változásai

Néhány évvel ezelőtt egy osztálytalálkozón régi diákjaimtól egy fatáblára írt házi áldást kaptam ajándékba. Az előszobában akasztottam fel a falra, és igen megörültem, amikor később megtudtam, hogy spontán jó helyre tettem. A házi áldást a hagyományok szerint a korábbi századok alatt is gyakran a bejárathoz közel helyezték el, hogy a ház vendégei már megérkezésükkor részesüljenek az áldás tanításaiból. Naponta többször is elmegyek előtte, el-elolvasom, bár én is, mint mi mindannyian, kívülről tudjuk a szövegét. „Hol hit, ott szeretet, / hol szeretet, ott béke, / hol béke, ott áldás, / hol áldás, ott Isten, / hol Isten, ott szükség nincsen.”

A házi áldás kulcsszavai – illetve szavai, hiszen a kulcsszavakon kívül más szó, a *hol* és az *ott* kivételével nincs is – hosszú időközön keresztül útmutatásul és tanításul szolgáltak az ember számára, meghatározták azokat az erkölcsi és életviteli normákat, amelyek mentén az elvárt mederben zajlott az egyes emberek élete. A nyelv eszközeivel, jól megjegyezhető módon, megismételt szavak, egymásra épülő gondolatmenet, azonnal érezhető, érzékelhető ritmus segítségével rögzíti az áldás fogalmait: hit, szeretet, béke, áldás, Isten. E fogalmak által jelzett normák, felfogás, viselkedés által érte, érthette el az akkori ember azt a szerencsés létállapotot, melyben „szükség nincsen”.

Több dolgon is érdemes elgondolkodni az elmondottak alapján. Az áldás szavait mind a mai napig használjuk, szókincsünk aktív részét alkotják, de tartalmuk, súlyuk, meghatározó erejük, példaértékük, erkölcsi útmutatásuk már más, mint korábban volt. Különösen abban az összefüggésben, melyet az áldás fogalmaz meg. A mai ember is arra törekszik, hogy ne szenvedjen szűkséget, de ezt az elérendő célt nem feltétlenül és nem is elsősorban nemes erkölcsi eszmékben keresi és szeretné elérni, hanem sokkal

gyakorlatiasabb módon, bizony nemegyszer az etikai elvárások és követelmények háttérbe szorításával.

Bár – és ezt nem téveszthetjük szem elől – még ma is vannak, és nem is kevesen, akik számára a régi, klasszikus erkölcsi értékek nyújtának fogódzót. Mai korunk egyik jellegzetessége – és nem kis feszültség forrása –, hogy egymás mellett élnek különböző erkölcsi pillérekre támaszkodó emberek, akik számára az etikai elveken kívül a szavak jelentéstartománya is mást jelent. Mást jelent például a hit, az áldás, az Isten a vallásos ember számára, és mást a világi-as gondolkodású embernek – ez utóbbinak nem életvezetési modellt, erkölcsi útmutatást, hanem legfeljebb kultúrtörténeti vagy vallástörténeti fogalmat, s hinni is új eszmékben, pl. – Atyt idézve – a Mammonban, a pénz hatalmában fog.

A legáltalánosabban ismert erkölcsi útmutatás nyelvi megfogalmazása tízparancsolat néven vált ismertté. A tízparancsolatban megfogalmazott alapvető erkölcsi követelményeket mint az erkölcsi élet örökké érvényes tanait hirdették, és ezek követését megkerülhetetlen kötelességként állították az ember elé.

Ijesztő belegondolni, hogy ma már e tanokból jószerivel semmi se maradt. Nyelvi szempontból talán két parancsolatra figyelhetnénk fel. A 2. parancsolat – számos megfogalmazása ismeretes, a lényege mindnek ugyanaz – „Isten nevét hiába ne vedd!” Ha jól értelmezzük, e tanítás a tiszteletről szól. A kimondott szó árulkodik arról, hogyan gondolkodunk, mit gondolunk, kihez hogyan viszonyulunk, és leleplezi, ha nincs meg a tisztelet. A tisztelet, ami ma már szinte teljesen eltűnőben van. A mai modern ember nem érzi szükségét a tiszteletnek. A tisztelet mint fogalom archaikus színezetet kap. A tízparancsolat tanításában ez a tisztelet Istennek szól, de mai valóságunkból megközelítve magát a fogalmat és az általa jel-

zett viselkedési modellt értelmezhetjük talán tágabb értelemben is. A történelmi századok alatt tisztelet illette meg a szülőt, az időset, a bölcset, a tanítót, a gyógyítót, a feljebbvalót és még sok más személyt. A mai közösségi kapcsolatokban nagyon meg kell nézni, nyomokban megvan-e még valahol a tisztelet, a régmúlt századokban az emberek közötti viszonyt alapvetően meghatározó viselkedési norma. A tiszteletlenség egyik nyelvi megnyilvánulásaként fogható fel a káromkodás – istenkáromló és nemcsak istenkáromló, de mindenre kiterjedő káromkodások végtelen sora –, mely a mindennapi beszédben mindenemű korlátozottság nélkül bármilyen szituációban, bármilyen nemű, korú személyek jelenlétében, illetve szájából elhangozhat. Szomorú hallani kicsiny gyerekek, utcán bicikliző fiatal lányok, serdülő fiúk száját elhagyó vulgáris kifejezések egész sorát, de felnőtt emberek kötőszóként használt vaskos trágárságait is. A káromkodások elterjedése mögött nem nehéz észrevenni a nyelvi igénytelenség elharapódzását. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a nyelvünk, önmagunk és környezetünk, embertársaink iránti tisztelet mint erkölcsi követelmény hiányát.

A 8. parancsolat követelménye a hazugságot tiltja meg. „Ne hazudj, és mások becsületében kárt ne tégy!” – hangzik a parancsolat egyik olvasata. Nem véletlen, hogy a tízparancsolatban a hazugság a legnagyobb erkölcsi vétések közé került. Az emberiség természetétől való – vallásos felfogásban: Istentől való – nagy adománya az emberi beszéd, az emberek közötti kapcsolatok egyik legfontosabb eszköze, az emberi kommunikáció alapja. Ezzel az adománnyal, lehetőséggel való óriási visszaélés a hazugság: a beszédnek nem az adekvát céljaira szolgáló felhasználása. A hazug beszéd nem az ismeretek megosztására, a társas kapcsolatok erősítésére, segítésére szolgál, hanem éppen ellenkezőleg: félrevezetésre, becsapásra, a társas kapcsolatok rombolására, s mint ilyen, felfogható úgy is, mint a nyelvvel elkövethető legnagyobb erkölcsi bűn. A beszéd etikájának alapkérdéseként állíthatjuk szembe egymással az igaz beszédet és a hazugságot, ez utóbbit kiterjesztve nemcsak a szóban elhangzó valótlanságokra, de a féligazságokra, a csúsztatásokra, az eltitkolásra és minden olyan szóbeli, írásbeli vagy gesztusokban,

viselkedésben megnyilvánuló cselekedetre, mely a kommunikációban érintett partner – személy vagy közösség – szándékos félrevezetésére, megtévesztésére irányul.

Nos, ha a hazugság ilyen súlyos erkölcsi vétés, hogy nem tudott megszabadulni e bűn terhe alól az ember a történelem hosszú évszázadai alatt? Hogyan lehetséges, hogy annak ellenére, hogy könyvtárakat írtak össze a hazugság lélektanáról, társadalmi és személyi mozgatórugóiról, a hazugság béklyóiban vergődő ember motivációiról, céljairól, körülményeiről, annak ellenére, hogy koronként más megítélés alá kerültek a hazugság egyes válfajai, s annak ellenére, hogy mind a mai napig az egyik legsúlyosabb erkölcsi stigma a „hazug ember” minősítés, az emberiség nemhogy kilábalna a hazugság útvesztőjéből, hanem úgy érezzük, hogy az egyre inkább elhaltalmasodik rajta. Súlyos gond ez a magánszférában is, de a nagy horderejű társadalmi kérdések esetében egyenesen kétségbeejtő.

Korunk embere a hazugságok tengerében él. Azért képtelen kiigazodni a világban, mert egymásnak ellentmondó információk özöne zúdul rá, s nincs módjában kiválasztani a valóságnak megfelelőt. Általában annak ad hitelt, amit többször hall, hiszen azt tudja megjegyezni. Az igaz beszéd és a hazugság konfliktusában nem is föltétlenül az a meghatározó, hogy ki mekkorát hazudik, vagyis az általa terjesztett információ kicsit vagy nagyon ferdíti el az igazságot, hanem inkább a hamis beszéd hatóköre. A magánszférában elhangzó hazugságok, legyenek azok bármekkorák is, az emberek viszonylag kicsiny számát érintik, így társadalmi szempontból nem tudnak súlyos károkat okozni, és inkább pszichológiai szempontból figyelemre méltóak.

Nem így van ez a széles hatáskörű, a társadalom jó részét érintő, a közfelfogást, a köztudatot befolyásoló hazugságokkal. Ezek adott esetben országok, népek életét, helyzetét befolyásolhatják, más mederbe terelhetik, akár önsorsrontó cselekvésre is készíthetik. E széles spektrumú hazugságok esetében nem kizárólag az igazság és a valótlanság morális kérdései, a nyelvvel való visszaélés etikai problémái, e vétéséget elkövető ember/emberek pszichológiai és erkölcsi mozgatórugói a meghatározóak, hanem a lehetséges társadalmi következmények. A beszéd erkölcsé-

ről beszélnénk olyan körülmények között, amelyekben egész iparágak jöttek létre az emberek megtévesztésére, befolyásolására.

A beszéd etikája, igaz vagy hamis volta igen nagy súllyal esik latba nagy nyilvánosságot érintő területeken. Az ún. közbeszéd, a sajtó, a televízió, általában véve a média, az internet, a politikai élet, a tudomány, a művészet és sorolhatnánk tovább az életnek azokat a színtereit, amelyekben a beszéd erkölcsse sokakat érintő következményekkel jár.

Nagyon sokat szokták ostromozni ebből a szempontból a médiát. Emlékszem, már gyerekkoromban is a nagypapa mindennap azzal a felkiáltással vette kezébe a napilapot, hogy: „Na, lássuk, mit hazudik az újság!” „De nagypapa, miért olvasod, ha tudod, hogy hazudik?” – kérdeztem csodálkozva, s erre az volt a válasz, hogy tájékozódni kell, és a sorok között olvasva kideríthető, mi az igaz és mi a hamis. Ma az objektív, pártatlan, független tájékoztatás igénye és kívánalma lenne a fő cél, az ideál, melyet az igényes újságíró szeretne elérni. De elérhető-e ez az igény? Nemcsak azért kérdéses, mert az élet minden területén tekintetbe kell venni a velünk szemben támasztott elvárásokat, hanem főleg azért is, mert nem tudunk függetlenek lenni környezetünkötől, kultúránktól, neveltetésünktől, törvényeinktől, szokásainktól, világlátásunktól, attól a világtól, amelyben élünk. Hogy e világ sokféleségéből mikor mit ragadunk ki, az már tőlünk függ, és nemegyszer nem is akarattunkon, inkább helyzetünkön, körülményeinken múlik.

Mindez természetesen nem mentség a szándékos félretájékoztatásra. Nem szeretném konkrét politikai ügyekre kihegyezni a kérdést, de nem állhatom meg, hogy ne említsek meg két példát a félretájékoztatással kapcsolatban. 2018. augusztus 28-án azt írta az Index, hogy: „Merkel kökemény ellentámadásba lendült. Kinézte magának Európa csúcsvezetői posztját. Komoly tervei vannak.”

Másnap azt olvasom az Origón, hogy „Merkel a bukás szélén”. No, akkor most mi van? Ki nem mond igazat? Hogy lehet így kiigazodni a világ dolgain?

Másik példa a félrevezető, megtévesztő nyelvi megfogalmazás klasszikus esete. Mire gondolunk akkor, ha az alábbi címet olvassuk? „Újabb

rekordot döntött a munkanélküliség” (Origo, 2018. 07. 27.). Én bizony arra gondoltam, hogy sajnálatos módon ismét drasztikus módon növekedett a munkanélküliek száma. Nagy hibát követünk el, ha a lesújtó cím után nem olvassuk tovább az írást, mert bizony ott ennek éppen az ellenkezője derül ki. Nevezetesen az, hogy a „rekord” a munkanélküliségi ráta csökkenésére utal (és nem a növekedésére), és arra, hogy: „A magyar foglalkoztatottság uniós mércével is kiemelkedő, az EU-rangsorban Magyarország a harmadik helyen áll.” Jelen esetben nem lehet arra hivatkozni, hogy különböző pártállásból másként kívánják közzétenni ugyanazt az eseményt, az pedig elfogadhatatlan, hogy a nyelvhasználat és nyelvismeret ilyen mértékű hiányosságát mentésnek tekinthessük.

A nyelvi erkölcs vonatkozásában az a meglátásunk, hogy újabban mintha nem az igaz és a hamis konfliktusára esne a hangsúly. A sikeres médiakommunikáció fokmérője nem az igazságnak megfelelő tartalmak közzététele és a valótanságot tartalmazó információk kerülése. A médiasiker fokmérője, mondjuk így, a nézőszám. Ez másképp megfogalmazva azt jelenti, a siker azzal mérhető, hogy a potenciális partnerek közül hányat lehet meggyőzni, befolyásolni, érdeklétté tenni, egy adott elgondolás, törekvés mellé állítani, függetlenül attól, hogy a konkrét ügy igaz vagy hamis, jó vagy rossz, értelmes vagy értelmetlen célokat szolgál. Gondoljunk csak a különböző (ál)tehetségkutató műsorok, a végtelenségig ismételt hazug reklámok vagy akár a hatalmi ambíciókat dédelgető ismeretlen, illetve alig ismert személyek túlforszírozott médiajelenlétére, a minden közérdekűséget nélkülöző jelentéktelen, belső ügyek hisztérikus feltupírozására. Az igaz és a hamis erkölcsi vonatkozása eszközként, módszerként jelenik meg: bármiről lehet állítani, hogy igaz, és bármiről az ellenkezőjét is, s míg kiderül, ha kiderül, a valóság, addigra már az emberek egy részét csatasorba lehetett állítani valamely törekvés mellé.

Az elektronikus kommunikáció térhódításának korában, azaz napjainkban a beszéd hagyományos és hosszú évszázadok alatt, a társadalmi együttélés által szentesített kommunikációs és erkölcsi normái érzékelhetően olyan változásokon mentek/mennek keresztül, hogy egyesek

már felvetették a digitális világgal járó új erkölcsi normák megjelenését és térhódítását.

Napjainkra elég egyértelműen kikristályosodott, hogy a digitális világ megjelenése által kiváltott eufórikus örömnkbe nem kevés ürm is vegyül. Az internetkorszak kezdetétől elég sokáig csak az előnyöket élveztük. Azonnal megszerezhető információk a világhálóról az élet bármely területéről, gyors kommunikációs lehetőségek, közösségi hálók létrehozása, a honlapok elterjedésével bemutatkozási lehetőségek és sok-sok más tartalom, ami megkönnyítette az életünket. Ma már kissé másképp látjuk a helyzetet.

A digitális tér olyan sok új, korábban elképzelhetetlen nyelvi és magatartási modell megjelenését tette lehetővé, ami a korábbiak során elképzelhetetlen volt. Gondolhatunk itt pl. az anonimitással járó visszaélésekre. Kiadhatjuk magunkat más személynek, mint akik vagyunk, kitalált személy bőrébe bújva teremthetünk új kapcsolatokat, a névtelenségbe burkolódzva írhatunk alpári kommentárokat, rosszindulattól csöpögő, gyalázkodó bejegyzéseket, a felelősségre vonástól nem tartva behálózhatunk naiv, jóhiszemű internethasználókat, kiskorúakat, közzétehetünk sokkoló vagy a jó ízlést romboló képeket, és kedvünk szerint zaklathatunk bármivel bárkit, akinek a címét megkaparinthattuk. Sorolhatnánk a végtelenségig a visszaélési lehetőségeket, melyeket a digitális világ elterjedése tett lehetővé.

Igen komoly problémával állunk szemben. Mert egyfelől ott van a világháló szabadságának kérdése: az internet egyik vitathatatlan előnye a szabadság, és az internethasználók is ragaszkodnak hozzá. A cenzúrázatlan tartalmak más relációban ugyanis nem nagyon kapnak teret. Másfelől viszont ott vannak a romboló tartalmak: a gyűlöletszítás, a behálózás, visszaélés, becsapás, felbujtás, és akkor még ezek nyelvi megnyilvánulási formáiról nem is ejtettünk szót. Az internet szabadsága ellenére is szükségesnek látszik bizonyos etikai normák meghatározása, melyek a digitális térben is érvényesek – vagy talán az lenne a legjobb, ha a digitális térben is olyan erkölcsi normákat tartanának szem előtt, mint a nem digitális térben. Kérdés, hogy lehetne ezeket betartatni. Hogy ezekre szükség van, abból is látszik, hogy van olyan ország (Németország), ahol működik olyan intézet, mely a di-

gitális tér etikai normáival foglalkozik (Digitális Etikai Intézet, 2014). Annak se örülünk, ha letiltják leveleinket, blokkolják kommunikációs lehetőségeinket, de annak pedig végképp nem, hogy mi magunk vagy éppen gyerekeink, unokáink ki vannak szolgáltatva a digitális térben nem kívánt tartalmaknak, veszélyes befolyásnak, életkoruknak messze nem megfelelő „ismeretanyag”-nak. Próbálunk valamit tenni a médiatudatosságra való nevelés útján, egyelőre nem nagyon tudni, milyen sikerrel.

Túlzás-e, ha úgy érezzük, hogy a digitális térrel kiszabadult a szellem a palackból? Van-e eszközünk a szélsőségek megfékezésére, keretbe szorítására, az ártó tartalmak kiküszöbölésére, a nyelv eszközeivel való visszaélések megakadályozására? Vagy nincs is szükség erre? Tekintsük úgy, mint a szabadság újabb lehetőségeit, melyeket nem terhelnek feleslegesen hagyományos erkölcsi és nyelvi skrupulusok? Sokat foglalkoztunk már pl. a digitális térben a közösségi médiában zajló írásbeli kommunikáció elképesztő nyelvezetével, minden normát mellőző szóhasználatával, helyesírással, de azonkívül, hogy mindezt regisztráljuk, esetleg rosszalljuk, érdemben nem sok mindent tehetünk ellene.

Nem hinném, hogy jó lenne, ha ebbe bármilyen divatos szabadságkonceptió jegyében bele nyugodnánk. A beszéd erkölcsének tanulmányozásánál talán abból kellene kiindulnunk, hogy a nyelv közügy, mindannyiunké, közösségünké, és nem egyéni tulajdon, melyet ki-ki kedvére változtat. Használhatjuk, de vissza már nem élhetünk vele. A visszaélés erőszakcselekedet, s mai korunk nemcsak az egyéni szabadságot hirdeti, de mindennemű erőszakot elutasít. A nyelvhasználat olyan etikai magatartás, mely a nyelvhasználók felelősségének kérdését is tartalmazza. Ebből a szempontból annál nagyobb a felelősség, minél nagyobb, minél többeket érinthet a nyelvi hatás. A közmédia, a tömegtájékoztatás, a sajtó, a könyvkiadás jellegéből adódóan igen nagy befolyásoló erővel rendelkezik, s így felelőssége is igen nagy. A nyelv és erkölcs viszonya nemcsak nyelvi szempontból figyelemre méltó probléma, de szélesebb értelemben egy adott korra jellemző közéleti magatartás, a nyelven túlmutató társadalmi kérdés.